

Psicologia comunitària i benestar social

Leonor M. Cantera Espinosa
Juan Herrero Olaizola
Marisela Montenegro Martínez
Gonzalo Musitu Ochoa

Amb la col·laboració de:
Maritza Montero Martínez
Irma Serrano-García

XP01/10050/00963

Leonor M. Cantera Espinosa

Doctora en Psicologia i màster en Psicologia Social Comunitària per la universitat de Puerto Rico. Professora associada de Psicologia Social a la universitat Autònoma de Barcelona.

Maritza Montero Martínez

Psicòloga social. Doctora en Sociologia per la Universitat de París, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales. Professora titular a la Universitat Central de Venèçuela.

Gonzalo Musitu Ochoa

Catedràtic de Psicologia Social de la Universitat de València. Ha treballat a Amèrica Llatina durant quatre anys en psicologia comunitària. Actualment, desenvolupa la seva tasca docent i investigadora en la Facultat de Psicologia de la citada universitat, on imparteix les disciplines de Psicologia comunitària i Psicologia social de la família.

Juan Herrero Olaizola

Doctor en Psicologia Social i professor de Psicologia Comunitària a la Universitat d'Oviedo. Entre la seva activitat investigadora destaca el seu interès per l'anàlisi de la influència del suport social en l'ajust biopsicosocial i el paper de la comunitat en la salut i el benestar.

Irma Serrano-García

PhD en Psicologia Social Comunitària. Catedràtica per la Universitat de Puerto Rico i directora del Programa d'Ensinistrament per a la Recerca en VIH/sida. Consultora d'ONG en avaluació de programes i altres temes d'assistència tècnica.

Marisela Montenegro Martínez

Ha treballat en l'àrea de la psicologia comunitària i la investigació acció participativa, i ha desenvolupat processos participatius tant a Caracas (Venèçuela) com a Barcelona (Espanya). Ha desenvolupat les seves línies de recerca sobre els temes d'epistemologies feministes aplicades a l'estudi de la intervenció social. Actualment és professora de psicologia social a la Universitat Autònoma de Barcelona.

Primera edició: setembre 2002
 © Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya
 Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona
 Disseny: Manel Andreu
 Material realitzat per Eurecamedia, SL
 ISBN: 84-8429-522-2
 Dipòsit legal: B-27.425-2002

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i de la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric, com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia, o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars del copyright.

Introducció

La psicologia comunitària és una disciplina recent, sorgida en l'últim terç del segle XX als Estats Units i ràpidament disseminada, adaptada i, sovint, transformada tant a Europa com a Llatinoamèrica. I encara que això ja sigui avançar part dels continguts del mòdul "Sorgiment i desenvolupament de la psicologia comunitària" d'aquesta assignatura, és una disciplina que reflecteix i respecta les diferents maneres de fer psicologia en diferents cultures i societats. En aquest sentit, rares vegades una disciplina en psicologia s'ha preocupat per remarcar aquesta circumstància amb tanta intensitat i, fins i tot, ha fet d'això un dels seus principals trets d'identitat com la psicologia comunitària. I és que no és solament una qüestió de pràctica diferent, sinó, com es veurà al llarg d'aquesta assignatura, d'una diferent manera de fer teoria. Segurament, seria respectant les prioritats de cada societat i guiada pels valors de cada cultura, la qual cosa obligaria, per tant, a parlar no d'una sinó de diverses psicologies comunitàries.

Persuadits d'aquesta situació, els autors d'aquesta assignatura hem volgut presentar amb cert detall, si més no, els dos vessants més pròxims culturalment al lector d'aquests materials: la psicologia comunitària de tall més anglosaxó (en què s'inclouria la psicologia comunitària europea) i la psicologia comunitària llatinoamericana (identificada freqüentment amb la psicologia social comunitària). A més, també hem volgut convidar dues de les màximes representants acadèmiques de la psicologia comunitària a Llatinoamèrica que ens introdueixin el text: Irma Serrano i Maritza Montero. La seva contribució és especialment interessant per com ens permet de conèixer quin ha estat el desenvolupament de la psicologia comunitària a Llatinoamèrica i quins àmbits d'aplicació són els que actualment conciten més esforços. I encara que les seves paraules no constitueixin material per a l'avaluació, cosa sempre present en la lectura d'un material d'aquestes característiques, constitueixen una nova oportunitat per a establir un pont entre aquests dos vessants, cada vegada més pròxims, de la psicologia comunitària.

Encara que, com mantenim, el desenvolupament d'aquesta disciplina està condicionat en part a les situacions socioeconòmiques i polítiques per les quals passen les comunitats en què s'aplica, hi ha un substrat teòric comú que, amb algunes matisacions, s'ha aplicat tant a Europa (i al món anglosaxó) com a Llatinoamèrica. Aquest substrat comú és el que ha estat principalment l'objecte d'aquesta assignatura, l'exposició del qual pensem que pot ser un bon referent per a la formació del professional del treball comunitari.

En el mòdul "Sorgiment i desenvolupament de la psicologia comunitària", es presenta a l'estudiant tant l'origen com el diferent desenvolupament que la psicologia comunitària ha tingut en tres regions del planeta: els Estats Units,

Europa i Llatinoamèrica. A més de diferents zones geogràfiques, també són diferents escenaris sociopolítics i econòmics que permeten d'identificar diverses prioritats i vies d'acció. Així, el desigual desenvolupament i enfortiment de l'estat del benestar, la participació ciutadana, els valors globals de cada societat, etc., han portat als investigadors dels diferents països i cultures a prioritzar unes estratègies enfront d'altres (per exemple, mobilització, autogestió de comunitats, etc.). En aquest mòdul, es presta especial atenció al cas d'Espanya i Llatinoamèrica, on, en general, s'ensenya i aplica una psicologia comunitària diferent.

El mòdul "Comunitat i benestar social" presenta el que, segons nosaltres, és un dels principals pilars de la psicologia comunitària: la relació entre comunitat i benestar. Des d'aquest punt de vista, previ a l'anàlisi detallada dels mecanismes mitjançant els quals la comunitat influeix i és influïda pels seus membres, és indispensable vincular fins a quin punt l'experiència comunitària pot explicar el benestar de les persones. En altres paraules, es tractaria de dilucidar fins a quin punt és possible una bona qualitat de vida si les persones no gaudeixen d'entorns socials i comunitaris saludables, incloent-hi, d'aquesta manera, també el desenvolupament social i comunitari entre els indicadors, si es vol, d'una qualitat de vida adequada.

Aquest mòdul troba la seva continuïtat en el mòdul "Psicologia comunitària de la salut", que analitza com la psicologia comunitària s'ha ocupat d'estudiar la salut, distanciant-se, per a això, dels models biomèdics més tradicionals i apostant per un concepte integral de salut que englobi tant el que és fisiològic com el que és psicològic i el que és social, cosa reconeguda freqüentment (fins i tot per l'Organització Mundial de la Salut), però difícil d'operativitzar i portar a la pràctica.

El mòdul "La perspectiva ecològica" s'ocupa del que constitueix, potser, el principal marc teòric de la psicologia comunitària, la perspectiva ecològica. Com s'estudia en aquest mòdul, no es pot entendre la psicologia comunitària fora d'un marc d'interacció en múltiples nivells en què la persona, els sistemes socials i la ideologia no constitueixen sinó diferents nivells d'anàlisi d'un mateix objecte d'estudi: la persona en desenvolupament. Parlar d'ecologia, per tant, també és parlar del nínxol ecològic en què la persona s'instal·la i dels elements fonamentals d'aquest entorn que permeten d'aventurar el tipus d'adaptació persona-ambient i les seves conseqüències en el desenvolupament biopsicosocial.

Els següents tres mòduls analitzen alguns dels principals objectius de la intervenció comunitària: la participació, l'*empowerment* i el suport social. Recullen, per tant, tres aspectes genuïns de la intervenció comunitària que es poden considerar com els autèntics trets d'identitat de la psicologia comunitària.

Així, en el mòdul “La investigació acció participativa”, es presenta una de les estratègies d'intervenció més pròpiament comunitària: la investigació acció participativa. Aquest tipus d'intervencions descansa, en l'àmbit epistemològic, en una idea de la veritat ubicada en un àmbit relativista. Des d'aquest punt de vista, són les comunitats que, mitjançant un procés de participació i col·laboració poden identificar i prioritzar les seves necessitats –les seves veritats. Són aquestes les que defineixen la seva identitat, s'autogestionen, estableixen els seus objectius, etc. El paper del professional, per tant, és el de col·laborador, ja que en el procés de negociació amb la comunitat es converteix, fins a cert punt, en part del procés, en un més. Investigar, per tant, també és actuar i col·laborar en la construcció del coneixement amb aquells amb què es treballa. Com es presenta en el mòdul “Ètica, valors i rols en la intervenció comunitària”, això té unes importants implicacions ètiques en el treball del professional.

En el mòdul “Desenvolupament comunitari i potenciació (*empowerment*)”, es presenta el concepte d'*empowerment* i la seva implicació en la intervenció comunitària. En consonància amb el que s'ha presentat en el mòdul “La investigació acció participativa”, promoure la participació ha de perseguir, entre altres coses, promoure les persones, les seves organitzacions i les seves comunitats, això és, potenciar-les o dotar-les de poder. Aquest seria, a llarg termini, un dels objectius irrenunciabls de la intervenció comunitària: facilitar i promoure la distribució equitativa dels recursos psicosocials no solament entre les persones, sinó també entre les organitzacions i les comunitats. Entre aquests recursos psicosocials destaca el suport social.

El mòdul “Xarxes socials i suport social” està dedicat a analitzar conceptualment el suport social, explorar el seu efecte en el benestar de la persona i presentar la seva utilitat en la intervenció comunitària. Així, no solament s'analitza el rol del suport social com a recurs enfront de l'estrès, sinó també com el suport social, en el seu vessant comunitari, pot servir per a comprendre en part els processos socials que permeten a les persones de mantenir sentiments de vinculació amb les seves comunitats, els seus grups de pertinença i les seves relacions de confiança. També es presenta una anàlisi dels grups de suport i autoajuda. Uns exemples d'intervenció en suport social en ocasions fomentats pels professionals són els grups de suport i, en altres casos, ho són els grups d'autoajuda, independentment d'aquells.

Aquesta capacitat de les persones per a organitzar-se, proporcionar-se suport i ajudar-se sense la intervenció del professional constitueix una alternativa eficaç a altres sistemes d'ajuda més formals com la teràpia o l'ajuda professional. Això no obstant, la seva legitimitat està lluny de ser assumida encara per una part dels professionals, com si per a ells hi hagués una única i vertadera manera d'entendre la intervenció. Això planteja, òbviament, un debat interessant sobre què és la intervenció, quins valors s'han de sustentar, qui defineix els problemes i, en definitiva, com es conjuga la cultura del professional i la de les persones, grups i comunitats objecte de la intervenció. Aquest i altres aspectes

amb ramificacions ètiques són tractats de manera específica en el mòdul “Ètica, valors i rols en la intervenció comunitària”.

Creiem que, per a assimilar adequadament els continguts d'aquesta assignatura, és imprescindible que es vinculin les lectures del material a l'experiència a la comunitat. En aquest sentit, gran part de les activitats i exercicis de reflexió van encaminats al fet que l'estudiant faci una volta per la seva comunitat i intenti aplicar algun dels conceptes que se li exposen. No en va, tots pertanyem a comunitats, mantenim relacions caracteritzades pel suport social, interactuem en diversos sistemes socials, mantenim uns valors i ideologies que compartim amb altres i tenim les nostres opinions, actituds i valors sobre el paper del professional de la psicologia. Intentar reconèixer aquests elements teòrics en la nostra experiència psicosocial i comunitària és, potser, una manera molt útil d'apropar-se a l'assignatura i, des del punt de vista dels autors, una de les metes fonamentals que han guiat el nostre treball.

Objectius

1. Conèixer els conceptes clau que s'utilitzen en psicologia comunitària: comunitat, benestar social, participació, intervenció, *empowerment*, suport social, etc.
2. Comprendre els principals supòsits epistemològics i metodològics que configuren les bases de la psicologia comunitària.
3. Considerar els efectes i implicacions socials i polítiques que comporten les intervencions fetes des de la perspectiva de la psicologia comunitària.
4. Conèixer les principals eines i tècniques que s'empren en la intervenció comunitària i la seva aplicabilitat en l'àmbit professional.
5. Detallar el desenvolupament històric de la psicologia comunitària des dels diferents contextos anglosaxó, llatinoamericà i espanyol.
6. Analitzar l'evolució teòrica de diferents conceptes relacionats amb la comunitat i el benestar social, i la seva implicació en determinats processos d'intervenció comunitària.
7. Entendre els principals marcs teòrics que treballen aspectes de la salut des de la psicologia comunitària i les implicacions pràctiques que possibiliten la intervenció en diferents camps d'interès social.
8. Explorar els conceptes de la teoria ecològica i de la teoria de sistemes i l'aplicació d'aquests a processos d'intervenció social des de la perspectiva de la psicologia comunitària.
9. Entendre el concepte de participació i les seves diferents formes d'articulació, i prestar especial interès al model d'investigació acció participativa.
10. Estudiar el concepte i els diferents nivells de l'*empowerment* i les seves implicacions en la intervenció comunitària.
11. Reflexionar sobre els orígens, implicacions i possibilitats del suport social en la investigació i intervenció comunitària i centrar l'interès en aquelles iniciatives informals que es donen a la comunitat com són, per exemple, els grups de suport i d'autoajuda.
12. Aprofundir en el component ètic, els valors i les implicacions ideològiques de la pràctica comunitària, i també el "compromís" professional i moral que implica el rol d'interventor social.

Continguts

Mòdul didàctic 1

Psicologia comunitària: apunts inicials

Maritza Montero i Irma Serrano

1. Psicologia comunitària: un mapa de butxaca amb assenyalament de punts que cal visitar
2. Ser diferent: el repte de la psicologia comunitària

Mòdul didàctic 2

Sorgiment i desenvolupament de la psicologia comunitària

Gonzalo Musitu Ochoa

1. Principis de la psicologia comunitària
2. La psicologia comunitària en el context anglosaxó
3. La psicologia comunitària en el context llatinoamericà
4. La psicologia comunitària a Espanya

Mòdul didàctic 3

Comunitat i benestar social

Marisela Montenegro Martínez

1. Concepte de comunitat
2. Sentit de comunitat
3. L'acció comunitària
4. Benestar social i qualitat de vida
5. Benestar social i comunitat

Mòdul didàctic 4

Psicologia comunitària de la salut

Leonor M. Cantera Espinosa

1. Comunitat i salut
2. Recursos teòrics i metodològics de la psicologia social comunitària de la salut

Mòdul didàctic 5

La perspectiva ecològica

Juan Herrero Olaizola

1. Els orígens moderns del pensament ecològic
2. Els sistemes socials: estructures i processos
3. Urie Bronfenbrenner i l'ecologia del desenvolupament humà
4. Implicacions per a la intervenció comunitària

Mòdul didàctic 6

La investigació acció participativa

Marisela Montenegro Martínez

1. El concepte de participació
2. Participació política

3. Espais de participació política
4. Participació associativa
5. Participació comunitària
6. Investigació acció participativa
7. El concepte d'autogestió

Mòdul didàctic 7

Desenvolupament comunitari i potenciació (*empowerment*)

Gonzalo Musitu Ochoa

1. *L'empowerment* com a orientació dels valors de la psicologia comunitària
2. *L'empowerment* com a teoria: definició i bases conceptuals

Mòdul didàctic 8

Xarxes socials i suport social

Juan Herrero Olaizola

1. El suport social: una introducció històrica
2. Definint el concepte de suport social
3. El suport social en la intervenció comunitària: grups de suport i grups d'autoajuda

Mòdul didàctic 9

Ètica, valors i rols en la intervenció comunitària

Leonor M. Cantera Espinosa

1. Contextos i tradicions culturals
2. Ètica, valors i compromisos
3. Rols en psicologia social comunitària
4. Alguns conceptes operatius

Bibliografia

Montero, M. (1997). *Psicología social comunitaria*. Guadalajara: Universidad de Guadalajara.

Sánchez, A. (1998). *Psicología comunitaria*. Barcelona: EUB.

Serrano-García, I.; Rosario-Collazo, W. (coord.) (1992). *Contribuciones puertorriqueñas a la Psicología Social Comunitaria*. San Juan de Puerto Rico: EDUPR.

Fals Borda, O. (1981). *Investigación participativa y praxis rural*. Bogotá: Tercer Mundo Ed.

Lopez-Cabanas, M.; Chacón, F. (1997). *Intervención Psicosocial y Servicios Sociales*. Madrid: Síntesis.